

CLÀSSICS CATALANS

JOAN FUSTER

L'edició de l'obra completa de Joan Fuster,
dirigida per Antoni Furió i Josep Palàcios,
es fa en coedició amb la Universitat de València
i la Institució Alfons el Magnànim.

edicions

62

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

INSTITUCIÓ
ALFONS-EL-MAGNÀNIM
CONSEJO SUPERIOR
DE INVESTIGACIONES
CIENTÍFICAS

OBRA COMPLETA DE
JOAN FUSTER

Volum quart

LLENGUA I LITERATURA, I

EDICIÓ, PRELIMINARS I APÈNDIX
D'ANTONI FURIÓ I DE JOSEP PALÀCIOS

EDICIONS 62

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM

Primera edició: juliol del 2022.

© Hereu de Joan Fuster, 2022.

© per la introducció i les notes:

Antoni Furió Diego i Josep Palàcios Martínez, 2022.

© pels textos reproduïts com a materials complementaris:
els respectius autors o els seus hereus, 2022.

© d'aquesta edició:

Edicions 62, s. a.,

Diagonal, 662 – 08034 Barcelona.

info@edicions62.cat

www.edicions62.cat

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 – 46010 València.

publicacions@uv.es

www.puv.uv.es

Institució Alfons el Magnànim

Carrer Corona, 36 – 46003 València.

www.alfonselmagnanim.net

contacte@alfonselmagnanim.com

Disseny de la coberta i de la sobrecoberta: Albert i Jordi Romero.

Maquetació: Addenda – Pau Claris, 92 – 08010 Barcelona.

Imprès a Egedsa

DIPÒSIT LEGAL: B. 10.568-2022

ISBN EDS. 62 (d'aquest volum): 978-84-297-8035-2

ISBN IAM (d'aquest volum): 978-84-7822-944-4

ISBN UV (d'aquest volum): 978-84-1118-019-1

ISBN (de l'obra completa): 978-84-197-5155-0

ISBN EDS. 62 (obra completa, IV i V, Llengua i Literatura): 978-84-297-8050-5

ISBN IAM (obra completa IV i V Llengua i Literatura): 978-84-7822-943-7

ISBN UV (obra completa IV i V Llengua i Literatura): 978-84-1118-018-4

Sense l'autorització escrita dels titulars del copyright
són rigorosament prohibides, sota les sancions establertes a la llei,
la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment,
incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució
d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

INTRODUCCIÓ

IRRUPCIÓ ATÍPICA

¿Dir alguna cosa més sobre Joan Fuster, en aquesta nova entrada? ¿N'hem dit realment alguna els seus lectors, els seus *observadors*? ¿És que ha deixat de dir-se'n alguna ell mateix? Forçat per la pròpia Obra, ¿ha hagut d'inventar-se, aferrissadament, per dalt de la seva llampant puixança aureolar, bé que una mica per davall del propi estil? Per recórrer a l'obvietat fàcil, ¿no han estat els «amics» o «enemics» personals els que l'han forçat a «fer-se» com ha arribat a ser: a «desfigurar-se» o «figurar-se» a si mateix, a «exagerar-se», al capdavant? En aquests volums retolats *d'Història de la Literatura* o, simplement, de *Literatura*, s'allisa lleument, sense arribar tanmateix a desaparèixer, és clar: s'esfuma docentment, per necessitats expositives, l'agut Jo fusterià, igual com s'accelera en l'article periòdic per a atrapar amb quatre ratlles el lector. El Jo fusterià *ortodoxament* montaignià—ajustat a la programació de l'Eyquem, per a estalviar-nos alguns dels riscos que instaura tota adjectivació—¿podria emergir clar i fidel a si mateix de l'escriptura, de la literatura que li aboquen els altres, aquells sobre els quals ha d'acabar projectant el seu judici, o si ho voleu escoltar més tendrament, les seves opinions o propostes? ¿Parlar de literatura es fa a partir del que hem llegit o del que han apuntat d'altres: historiar, arregar, criticar, aclarir, obscurir...? «Tot» allò que han *historiat*... els altres, els qui l'han precedit en l'exercici «valoratiu». Massa interrogants, massa cometes per a carregar de sentit decoratiu termes que fóra complicat explicar. Però encara caldria atènyer la cua de la qüestió: ¿així no fa l'efecte que, quan *un* «parla» d'*un altre* no pretén sinó parlar de si mateix? I *ací*—no *aquí*, ¿confusionaris localistes, empobridors de les fites lingüístiques!—, a part la *figura* de Joan Fuster, n'hi ha dos, no

pas figures, sinó llogats, que no hauríem d'ocultar el nostre, no nom, *mot*, o qualificatiu, el qual ja hem avançat, i lliurar-vos fredament les «opinions» lul·lianes... ausiasmarquianes... verdaguerianes...—fins als pseudònims intercalats d'A. F. i de J. P.—damunt l'esquena responsable de J. F., un J. F. ordenat i net, només amb un petit punt afegit, sense ínfulas, de coherència. ¿O quines han de ser aquestes opinions? ¿O Llull, March, Verdaguer o Quisigui, o Ningú, són Ells mateixos a través de les opinions enfilades de J. F.? I, per a acabar-ho d'adobar, col·locarem una darrera peça en la bàscula. La Història—sense adjectiu—, i més encara la Història Literària—que, en fi de comptes, no és més que la Història de la Llengua—, és, en Fuster, per dir-ho hiperbòlicament, una mena de falsificació—la manera més ràpida i irrefutable d'autenticar—erudita fascinadora: un espill perquè s'hi miri des de darrere un país de cara a un futur pintat amb paraules esperançades: ¿literàries, ideològiques? I ja hem aixecat al màxim, no deixem de reconèixer-ho, l'exageració sentimentaloides, patriotarda. Perquè es tractava de fer vibrar un so escandalosament original, pretensions i tot, per a posar en les vostres mans de botxí, en el vostre «cor d'acer», una il·lustre remembrança medieval—¿renaixentista?—, per a descriure com per a valorar l'escriptura. ¿Un pèl excedida aquesta exposició? Tots els llibres d'Història recerquen no tant la il·lació com la idea a transmetre: la ideologia. El lloc propi, perquè l'aliè es desperti, la inducció.

Tot en Fuster és assaig. Els textos pròpiament assagístics, recollits en els dos volums anteriors—l'un dedicat als llibres i l'altre a les col·laboracions regulars en revistes i publicacions periòdiques—, les columnes d'opinió en la premsa, els estudis erudits, les crítiques de llibres, les presentacions i els pròlegs a l'obra d'altres escriptors, pintors i músics, els aforismes i fins i tot els versos. ¿També la novel·la i el parell de contes que ell mateix s'atribuïa que havia escrit quan era jove? Com que no s'han conservat, no ho sabem ni, en realitat, cal que ens ho plantegem. Sí que entren en la categoria els estudis d'història literària, d'història de la literatura catalana, que constitueixen la matèria dels dos volums següents de l'Obra Completa, el quart i el cinquè, el primer dels quals és el que el lector té ara a les mans. Perquè, ben mirat, l'erudició i la crítica literària són sempre, en Fuster, escrits assagístics, escrits a la seua manera, a la manera de Joan Fuster, porten nota a peu de pàgina o no en porten. Vull dir, volem dir, que els escrits de Joan Fuster exhibeixen una llibertat de pensament i de maneres, una presència constant i immediata del jo escriptor, que està més pròxima de Montaigne, i de l'ús que aquest feia dels

clàssics i dels altres autors, que de les normes i els usos de l'erudició acadèmica. Als seus papers, ho reconeix—i ho justifica—ell mateix, «els manca el rigor tècnic i els sobra una mica de llibertat en l'expressió. Però he de confessar que el defecte i l'excés són deliberats». Això no ho acabava d'entendre una sensible autoritat universitària del ram, que li reprotxava, ja difunt, no sustentat els seus raonaments amb el corresponent aparell crític. Ja li hauria agradat a Fuster abusar de les notes a peu de pàgina—i tant en aquest volum com en la tesi en filologia catalana que li van fer fer per accedir a una càtedra en la Universitat de València, n'hi ha a bastament—, però, amb comptades excepcions, les publicacions on van veure la llum els seus escrits no eren sempre acadèmiques ni els seus destinataris eren principalment els experts en la matèria. En el món de l'erudició, Fuster va ser sempre un vers lliure, però justament per això mateix, per la llibertat de criteri i la penetració de les seves observacions, apreciat i celebrat pels seus lectors, inclosos, o en primer lloc, els universitaris. En qualsevol cas, Fuster no arriba als estudis d'història literària per accident, o de manera substitutiva, com ell mateix va dir en alguna ocasió—també ho va dir de *Nosaltres, els valencians*, que va escriure perquè ningú no l'havia escrit encara. Entre els seus primers escrits, al costat dels versos iniciàtics, trobem ja articles d'història local i regional; d'història de la literatura, fonamentalment. I per a Fuster va ser tot un món el que se li va obrir amb Josep Maria de Casacuberta i l'editorial Barcino i Arturo Zabala i la *Revista Valenciana de Filología*. Casacuberta no sols li va publicar les *Pàgines escollides de sant Vicent Ferrer*, sinó que li donà consells preciosíssims sobre com editar els textos medievals, tant si es tractava d'una obra de divulgació—com les pàgines vicentines—o d'una edició crítica, que quedava ja fora de l'abast i l'interès de Fuster. Zabala, per la seva part, acollí en la revista publicada per la Institució Alfons el Magnànim, i que ell dirigia, els articles sobre sant Vicent Ferrer, Ausiàs March, Jaume Roig i sor Isabel de Villena. Tots aquests estudis—alguns dels quals relativament llargs, com el dedicat a l'oratòria de sant Vicent—aparegueren als anys cinquanta i principis dels seixanta, en el mateix moment que Fuster duia a terme una animosa tasca de divulgació de la història i la literatura valencianes als suplementos culturals de dos diaris de la capital valenciana: *Valencia*, de *Levante*, i *Jornada de las Artes y las Letras*, de *Jornada*. I l'any 1962, que per molts motius es pot considerar l'*annus mirabilis* de Joan Fuster, quan va publicar *Nosaltres, els valencians*, *El País Valenciano* i *Qüestió de noms*, és l'any també de *Poetes, moriscos i capellans*. Tot i que es pot considerar que l'enfocament social

que donaria Fuster als seus estudis d'història cultural es va anar desenvolupant al llarg dels anys cinquanta, és en aquest llibre de principis dels seixanta—i en els posteriors d'*Heretgies, revoltes i sermons*, del 1968; *L'aventura del llibre català*, del 1973; i *La Decadència al País Valencià*, del 1976—on trobem les millors manifestacions d'aquell projecte d'història social de la llengua i la literatura catalanes que es va fixar com a horitzó de la seua activitat investigadora. Una història tan preocupada pels lectors com pels autors i, en general, pels usos socials de la llengua i la literatura. Fins i tot quan més dedicat estava als textos d'una intencionalitat més directament política, que determinarien en bona mesura la seva projecció pública i també—a causa més de *El País Valencià* que no de *Nosaltres, els valencians*—el seu ostracisme de la premsa valenciana, la passió «erudita» continuava viva. Fuster continuà publicant estudis d'història de la llengua, la literatura i la cultura catalanes en les dècades següents, al mateix temps que veien la llum els seus escrits més assagístics o més polítics. I en l'últim decenni, el dels reconeixements acadèmics, la tesi doctoral i la incorporació a la universitat, l'erudició tornà a cobrar un protagonisme gairebé exclusiu, insistint de nou en els clàssics medievals o eixamplant la mirada als llibres i problemes del Renaixement.

La recerca—si és el mot que s'escau per a definir la seva activitat investigadora, i no en trobem d'altre de millor—erudita sobre la història de la llengua i la literatura catalanes anà acompanyada des del mateix principi per l'anàlisi crítica de la literatura contemporània. La crítica de llibres va ser molt aviat una tasca regular, gairebé professional, que justificaria molt bé la seva consideració com a crític literari. Joan Fuster, assagista i crític literari, fóra una bona definició de la seva identitat com a escriptor, si no fos perquè, en Fuster, tot, inclosa la crítica literària, queda encabit, com s'ha dit més amunt, en la seva condició d'assagista. Joan Fuster començà publicant ressenyes de llibres en la premsa valenciana, per convicció i voluntat divulgativa, però també perquè la producció no era precisament profusa. De seguida passà a fer-se ressò, en *Levante* i *Jornada*, de les novetats literàries publicades al Principat, cosa que li reportava unes pessetes—no moltes, però en tot cas sempre importants quan els ingressos depenien substancialment, per no dir exclusivament, de les col·laboracions en la premsa escrita—i, sobretot, la possibilitat d'incrementar la seva biblioteca amb els llibres que li enviaven les editorials. Durant molts anys, la seva principal consideració serà la de crític literari, especialment a les pàgines de *Destino*, el setmanari fundat a Burgos l'any 1937, en plena guerra, per un grup d'intel·lectuals catalans vincu-

lats a Falange, la publicació del qual seria represa l'any 1940, ja a Barcelona, per Josep Vergés, Ignasi Agustí i Josep Pla, i com a tal era invitat a participar en el jurat de premis literaris de tota mena i en altres conciliàbuls de naturalesa similar. Era la veu—més tard se'n dirà la «quota»—valenciana en una cultura que pretenia, no sense reticències i incomoditat, eixamplar-se més enllà dels límits estrictes del Principat. De ser una revista falangista, filonazi i profundament anticatalanista, *Destino* passà, a partir de 1958 i sota la direcció de Néstor Luján, a convertir-se en un referent liberal, tímidament democràtic i d'un catalanisme encara més morigerat. Malauradament, les contribucions de Joan Fuster a *Destino* no han estat encara traduïdes al català i, per tant, no entren en aquesta edició de l'Obra Completa de l'escriptor, que contempla només l'obra catalana. Potser uns volums addicionals als ara projectats, i la seva prèvia traducció i publicació en català, permetrà incorporar-les en el futur.

«Amb els seus comentaris i la seva fiscalització—anotava Fuster en el seu *Diari* en una entrada corresponent al 10 de gener de 1956—, el crític orienta, classifica, discuteix, ordena, identifica el sentit subjacent de les forces creadores de la literatura en uns instants determinats. Sense les decisions del crític, la producció literària d'un país, d'una llengua, mancarà d'un punt de contrast essencial. Res ni ningú no podrien substituir-lo en aqueixa tasca». I això és el que va fer l'escriptor des del seu primer article publicat a la premsa periòdica, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana» (Almanac de *Las Provincias* per a 1945): una funció crítica, orientadora, de la producció literària, primer valenciana i als diaris i setmanaris valencians, i després catalana en general i a la premsa de Barcelona. No hi ha solució de continuïtat entre els seus estudis d'història de la llengua, la literatura i la cultura i les valoracions crítiques sobre la producció més recent, sigui en el camp de la poesia, la narrativa o l'assaig. «És cert que, de tant en tant, he publicat papers amb aparença d'“estudis”, que poden semblar erudició o crítica. Però, de fet, també cal reconèixer que mai no hi he posat gaires pretensions: els meus assaigs, en aquest terreny, no són més que simples notes de lectura. M'agrada de llegir amb un llapis a la mà, i practico el vici de subratllar en els llibres els passatges que m'ofereixen un motiu o altre d'atenció». «Notes de lectura», potser és així com hauríem de definir tota la producció crítica i encara assagística de Joan Fuster, si l'entnem com entenia la seva Julien Gracq, que va titular un dels seus llibres *En lisant, en écrivant* (1980). En tot cas, això és el que justifica que hàgim reunit tota la seva obra crítica i històrico-literària en aquests dos volums que ara s'ofereixen al lector,

migpartits només per la cronologia. El primer, el volum 4 de l'Obra Completa, recull tots els estudis d'història literària des dels clàssics medievals al Renaixement, el Barroc i allò que durant un temps es va denominar la Decadència i es va perllongar fins a ben entrat el segle XIX. El segon, el volum 5, s'inicia justament amb aquell gran esforç de síntesi i també de modernització de la crítica literària que va ser *Literatura catalana contemporània*, seguit dels pròlegs o presentacions que va dedicar a l'edició de les obres completes de Joan Salvat-Papasseït. Salvador Espriu, Josep Pla, Vicent Andrés Estellés i altres estudis d'història i crítica literària de la producció més recent. Molts dels materials que ací s'ofereixen havien aparegut recopilats ja en l'anterior edició de les Obres Completes de l'escriptor: el primer volum, que portava el títol significatiu de *Llengua, literatura, història* (1968); el cinquè, *Literatura i llegenda* (1977); i el setè, que repetia el del primer, *Llengua, literatura, història*, 2 (1994). Però la seva publicació no responia a cap criteri metòdic, sinó que resultava en bona mesura atzarosa, depenent dels materials de què disposaven l'escriptor i l'editor per a completar cada volum. Aquest nou projecte d'edició de l'Obra Completa de Joan Fuster ha tingut el que no va poder tenir el primer: temps i perspectiva. S'ha pogut reunir així tota l'obra catalana de l'escriptor—i encara queda pendent la castellana!—en volums temàtics i, quan la grandària ho requeria, dividits i ordenats cronològicament, no tant per la data en què van ser publicats, sinó pels autors i les matèries tractades. Una última precisió: aquest volum 4 hauria d'haver començat pròpiament amb Ramon Muntaner i els primers anys del segle XIV. Als editors ens ha semblat, però, que era preferible iniciar-lo amb una síntesi històrica de la poesia catalana que li va encarregar Francesc de Borja Moll i va aparèixer publicada a ciutat de Mallorca el 1956. I, com en els anteriors, el lector trobarà també al final d'aquest volum, en apèndix, materials complementaris, com ara les introduccions que va escriure Fuster per als toms de les anteriors obres completes, la procedència originària dels textos i els fragments que hem sabut localitzar en la correspondència de l'escriptor relatiu a la publicació dels llibres i articles reunits ací.

Pels dos,
JP i AF

SUMARI

Introducció, 7

Tres introduccions, 15. La poesia catalana, 33. Lectura de Ramon Muntaner, 189. L'oratória de sant Vicent Ferrer, 215. Ausiàs March, 311. Consideracions sobre el *Tirant*, 383. Sor Isabel i Jaume Roig, 401. Lectura de Roís de Corella, 447. Llibres i problemes del renaixement, 471. Les Constitucions del convent de Sant Josep, 595. Poetes, moriscos i capellans, 629. Heretgies, revoltes i sermons, 773. Decadència i castellanització, 917. Català i castellà entre els valencians de la Il·lustració, 931. La Decadència al País Valencià, 949. El bandolerisme català, 1111. El mite literari de Serrallonga, 1213.

APÈNDIX

NOTES EXPLICATIVES I MATERIALS COMPLEMENTARIS

per Antoni Furió i Josep Palàcios

Introducció, 1309. Notes a l'edició, 1315.

TRES INTRODUCCIONS

I

[Al volum I de les *Obres completes* (1968)]

Una de les coses pitjors que podien passar-me en aquesta vida—vida literària, vull dir—era veure'm qualificat de «clàssic». L'epítet em feia angúnia: resulta lleugerament mortuori, pedant i no sé si fins i tot una mica injuriós. I heus ací que ara me'l trobo al damunt. L'etiqueta no passa de ser una simple argúcia comercial, és clar. Els editors pensen que una col·lecció d'Obres Completes aconseguirà vendre's amb més facilitat, si confereixen el títol solemne de «clàssics» als autors amb qui han tingut la sort o la innocència de firmar un contracte. Potser s'equivoquen. Però, al capdavant, l'editor no és un crític, i la seva intenció està desproveïda de malícies acadèmiques. Així ho crec, i em tranquil·litzo. En tot cas, els pobres lletraferits que ens limitem a suportar les conseqüències de la maniobra no mereixem ser acusats de petulància. I encara, el risc de petulància seria mínim: l'apel·latiu de «clàssic» que se'ns aplica ve corregit per dos atenuants ben explícits, «català» i «del segle xx». Sospito que un «clàssic català del segle xx» deu ser una ració ben mòdica de «clàssic». Deixem-ho córrer, doncs.

Sigui com sigui, m'he negat a acceptar, per al present volum, un d'aquells pròlegs pomposos, llargs, mig encomiàstics mig analítics, que són de rigor en ocasions com aquesta. Hauria estat fer-ne un gra massa. No em seduïa gens la perspectiva de sentir-me tractat amb reverència ni amb propòsits d'estudi. Per vergonya, sobretot. D'altra banda, l'esforç que hagués hagut de fer el prologuista per dir de mi alguna cosa mitjanament potable, no hauria pagat la pena. Si jo fos poeta, novel·lista o dramaturg, si em considerés literat del ram de la «creació», és possible que tingués una certa eficàcia el comentari preliminar, explicatiu o investigador. Tanmateix, la mena de papers que jo acostumo a redactar no necessiten ni demanen tal complement. Per a mi, escriure és—o sol

ser—opinar, i les meves opinions encara no arriben a justificar exegesis ni disseccions, i em sembla que mai no arribaran a justificar-ne. Per això he preferit eludir el tràmit protocolari, frívol o seriós, del pròleg. Temo que hauria estat una operació supèrflua.

I, al cap i a la fi, tampoc no era imprescindible de fer avalar per ningú el «valor» dels textos que publicarem. Precisament, en el fet mateix de convenir-ne la publicació, els editors i jo ja donem a entendre la nostra confiança sobre aquest punt. Estem convençuts—i Déu Nostre Senyor vulgui guardar-nos d'error en el càlcul!—que el recull «val»: que val poc o molt, però sí bastant perquè pugui interessar en alguna mesura dins el mercat català de llibres. L'estimació, no cal dir-ho, té més de pragmàtica que no pas d'intellectual. És una estimació d'utilitat, en definitiva. M'agrada d'imaginar que no peço de presumptuós en afirmar-ho. Perquè, ben mirat, aquesta hipotètica utilitat no prové del meu treball, sinó de les motivacions i de la temàtica que el determinen, motivacions i temàtica que, en línies generals, queden molt vinculades a uns quants problemes bàsics de la nostra comunitat i al sentit més profund de la nostra cultura. Les pretensions de l'edició no van més enllà. I la resta, de moment, no m'importa gaire: l'ardua sentença sempre és una facècia pòstuma.

En primer lloc, la idea d'aquestes Obres Completes és de reunir, fins on sigui factible, i fins on sigui prudent, tot el que he escrit i vagi escrivint en el futur. Ho intentarem a poc a poc, per etapes, establint-hi una mica d'ordre en les matèries i procurant que tot plegat aparegui en una versió homogènia i regular. No sols hi inclourem, doncs, els llibres independents que han circulat amb el meu nom. Si ens hi limitàvem, la utilitat prevista fóra quasi insignificant, reduïda. Més vasta és, en termes absoluts, la meua labor escampada en diaris, en revistes d'índole diversa, en volums d'elaboració col·lectiva, en introduccions a llibres d'altri, i aprofitaré l'oportunitat per recopilar-la. El públic a qui m'adreço, sens dubte, també m'ho agrairà: el servei que pot fer-li la lectura o la consulta dels meus escrits només li vindria assegurat en el cas de tenir-los íntegrament al seu abast. Reconec, d'entrada, la precarietat literària de la majoria d'aquests articles, d'aquestes peces de circumstàncies a què em refereixo. Però justament la seva dependència de les circumstàncies—i quines circumstàncies!—n'és la millor garantia que em seria permès d'allejar-hi.

Advertiré, de seguida, que l'«íntegrament» que acabo d'invocar no serà, com és lògic, taxatiu, sinó merament tendencial. He escrit molt, he escrit massa. Fa vint anys que vaig publicar els primers, tímids assaigs de literatura; en farà uns deu o dotze que m'hi dedico amb propòsits de professional. El resultat, ara que començo a fer-ne el recompte, és un paquet molt considerable de pàgines impreses o imprimibles. Però no és l'abundància que em preocupa. La professionalització,

d'una part, i les obligacions diguem-ne polítiques, d'una altra, m'han impulsat i de vegades forçat a escriure una quantitat immoderada de papers incidentals. Uns, pro pane lucrando; d'altres, per exigències de catequesi o d'excitació civil; d'altres encara, per compromís d'amistat o de cortesia. En les Obres Completes d'un «clàssic» vertader, d'un «clàssic» autèntic, tot això hi tindria un espai i una deferència obvis. En les meves, no. En les meves, no hi ha més remei que optar per la tria, per la selecció ponderada. El criteri d'utilitat—aquella indefinida utilitat en què em faig la il·lusió de recolzar-me—en serà el garbell.

En realitat, no tindria cap sentit de reproduir ací tal o tal altre manual de divulgació, bé literari, bé turístic, que jo hagi donat a les premses. Ni concedir, aquest plus de supervivència a escrits que, després d'una publicació provisional, he tornat a reprendre i he escrit de nou, més ampliat o més abreujats, amb correccions i postil·les. Com tampoc no seria qüestió de salvar de l'oblit propi del seu destí periodístic les recensions bibliogràfiques, apressades o maquinals, curtes, incertes en el judici, a les quals tant de temps he hagut de dedicar. I més: les corresponsalies de setmanari, els reportatges ocasionals, les sofisticacions manufactureres amb pseudònim, els apunts improvisats per qualsevol exigència momentània, ¿no serà més raonable de deixar-los on són, en els llimbs oxidats i plàcids de les hemeroteques? I les traduccions, i la falsa erudició localista, i els discursos pastorals, i... L'ofici m'ha dut a fer tot això, i més. Els pobres som immorals, per definició, i ningú no haurà d'estranyar-se que jo, ploma en mà, hagi practicat de tant en tant alguna forma de cinisme crematístic.

Mai no he pogut exercir de «literat pur», en efecte—si n'exceptuem les primeries líriques i candoroses—, i fins ara no he arribat a comprovar que els diners facin pudor. Em fotria molt de ser mal interpretat: no confesso tot això per autoculpar-me de venal o de barrut. Ben al contrari. El que vull insinuar és, exactament, la meua condició de jornaler de l'escriptura, i els paranys insalvables a què aquesta condició m'abocava i m'aboca. N'havia de derivar, i en deriva, per consegüent, una servitud aclaparadora. En deriva, perquè n'havia de derivar, una producció sovint viciada per la trivialitat o per cauteles imperioses. No és pas que ara en renegui, ni de bon tros. No em fóra lícit de desdir-me d'una sola ratlla que hagi eixit de mi, amb llibertat—econòmica o de l'altra—o sense: quod scripsi, scripsi. Honradament, no puc fer una altra cosa, ni vull. Però, en el terreny editorial, aguantar-ne l'allau tipogràfica seria massa penós, tant per als empresaris com per als probables clients. Se m'imposa la necessitat d'un tamís. Ho aconsella la més primària pulcritud mercantil.

Tot i això, el comprador d'aquestes Obres Completes haurà de tolerar-me un bon tou de paperassa subalterna, incidental, inclús reiterativa. Jo no sabria escamotejar-la. Una excusa o altra m'indueix a ser-hi transigent. De vegades,

hi he trobat un detall que pot tenir alguna més o menys perceptible significació de testimoniatge; de vegades, hi ha l'advertència clara d'un canvi de concepte o d'actitud, i cal deixar-ne constància, també, encara que no sempre em sigui favorable; més d'un cop, és la represa d'una anècdota, d'un tema que m'obsedeix, d'una dada insuficientment compresa; o potser em veia enfrontat amb una situació nova, i la portava a examen o a resum. De fet, ben bé podria estar-me de recollir els escrits d'aquestes orientacions o d'aquests nivells. No hi goso. Per respecte a mi mateix, i per respecte al lector, em resigno a exhumar-los. Si de passada n'esmeno algun passatge, o en retoco l'estil, o n'amplio determinats fragments, serà òbviament a fi d'afegir-hi precisions o de treure'n circumloquis, en un últim intent puntualitzador. Però la bona voluntat m'hi obligava.

I encara hauré de fer una observació suplementària: recordar que sóc un escriptor «valencià». Tothom és d'algun lloc, i jo sóc de Sueca. Potser, en aparença, tant se val ser d'ací o d'allà, perquè, segons diuen, el món és el món i la gent és la gent—sempre, i iguals. Però n'hauríem de parlar molt, de tot això. L'experiència més universal demostra que escriure, escriure amb aspiracions de lucidesa, és, fonamentalment, una activitat mediatitzada per l'hic et nunc. Escriure des de Sueca, a mitjans del segle xx, no podia ser sinó una opció mixta de polèmica i de catequesi: almenys, per a mi. La problemàtica «local»—nacional, amb l'òptica de Sueca—se'm feia ineludible. I per aquest camí, havia de trobar-me acarat amb una casuística menor i amb el folklore comarcaloide, amb la petita història i amb més d'una disputa mediocre. M'hi he embolicat, ara i adés, sense cap mena d'aprensió. No es tractava d'una condescendència, sinó d'un compromís, i valgui el mot, tan desacreditat ja, a hores d'ara. Per compromís amb el meu poble—el poble, en la seva plural accepció—he escrit planes i planes que volien ser revulsives, incitants, divulgadores, exegetiques, escrutatòries...

Els destinataris d'aquests papers, els més directes, eren i són els valencians. El lector no valencià, si s'endinsa en les meves Obres Completes, haurà de suportar els papers a què em refereixo, i a través d'ells, haurà de suportar els valencians, o sigui, les inquietuds actuals dels valencians. En última instància, jo no hi faig més que de mitjancer, i em limito a canalitzar, potenciant-les—si a tant arribo—, algunes impaciències i algunes previsions que suren en l'aire del meu país, avui. El lector no valencià podria inhibir-se'n, és clar. Però faria mal fet. El lector no valencià que prenc en consideració és el català, el català de Manresa o de Ceret, de Balaguer o de Maó, de Sabadell o de Perpinyà. Aquest català ideal, hipotètic, i al mateix temps real, verificable, no seria vertaderament català en el supòsit que s'oblidés de la parcel·la valenciana del paratge comú. Pensant en ell, doncs, i per temptar-lo a acostar-se a la meua realitat regional, inclouré en aquests llibrots molta cosa que, altrament, m'estimaria més deixar

enterrada a les col·leccions de diaris provincians i als quaderns de notes privats. M'hi guia encara el criteri d'«utilitat».

I ni que sigui en un incís, em sembla que també hauria de confessar la instigació més íntima, personalíssima, que m'ha fet caure en la trampa de pactar una edició d'Obres Completes. És: el gust de veure la mateixa materialitat del volum que el meu client té ara entre mans, i la dels que vindran després, si no em moro abans. Em farà goig de contemplar-los, un darrera l'altre, gruixuts, acabats. No hi ha infatuació en aquesta expectativa. Ni puerilitat. Es tracta de la «feïna feta», i el bon treballador s'agrada de mirar-se-la—matussera o il·lustre, alta o secundària—perquè és la seva, la que ell ha «fet». Aquesta és la meua feïna, allò que he construït amb paraules i amb tinta durant anys i anys. No em decideixo a jutjar-la. A estones, la trobo bona; a estones, dolenta; més sovint, ni bona ni dolenta. Però això és un altre afer. És la meua, i no goso reprimir-me l'accent orgullós de l'afirmació. M'entendreixo una mica en veure-la aplegada i articulada: convertida en un projecte de comunicació sòlid entre jo i uns virtuals, perdurables lectors. Probablement m'enganyo, quant a la virtualitat i a la perdurabilitat dels lectors, i en conseqüència, del projecte. Però ja hi he fet el primer pas.

És un començament. Vulgui o no vulgui, he de continuar escrivint, segregant llibres i articles. No sé quant de temps més podré viure, perquè—els moralistes, admonitors, ens ho recorden cada dia—ningú no sabia preveure la duració de la seva vida. I, breu o dilatada, la meua—la que encara em quedi pendent—, hauré de passar-me-la escrivint: n'estic segur. Condemnat a buscar-me el jornal, l'he de treure de l'escriptura. Ja sóc massa vell per a canviar d'indústria. Per tant, és de preveure que, com fins ara, seguiré publicant llibres de format i de funció «corrents», «regulars», si no perdo el crèdit entre els editors. De primer, deixarem que aquests llibres facin la seva via així mateix «regular» i «corrent» en el mercat, i només més tard, quan hauran acomplert el seu destí, els incorporarem a l'arxivador de les Obres Completes. I també, amb una parsimònia similar, els articles, els pròlegs i tota altra manipulació literària que arribaré a fer. Això significa que els toms calculats per a les Obres Completes sortiran espaiats amb una certa circumspècció, i teòricament no seran definitius sinó a partir de l'endemà de la meua mort.

De moment, amb els amos d'Edicions 62, hem convingut a distribuir la paperassa elegida, sobre la base d'un recompte peremptori, i improvisant-ne una classificació aproximativa. El primer volum, aquest, reunirà uns quants estudis literaris; els dos immediats hauran de replegar, l'un, els meus escrits entorn de la temàtica valenciana més estrictament sòcio-política, i l'altre, allò que, per entendre'ns, anomenarem «assaigs». Amb el material que ja he donat a les premses, en llibres o en publicacions periòdiques, n'hi ha de sobres per a alimentar els tres

espectaculars bouquins que hem acordat i tres o quatre més. Després—si hi ha un «després» per als nostres plans—, ja veurem com prolongarem la sèrie. L'enquadrament editorial amb què la iniciem és, i no podia no ser-ho, expeditiu. Cosa que m'impedia d'implantar-hi una ordenació excessivament sistemàtica. Confio que els lectors m'absoldran de la part de culpa que em pertoca. Però tampoc no té importància, gens d'importància, tot això. Els escrúpols de caire «crític» o «erudit» no van per a mi: reservem-los a autors que en siguin més dignes, als «clàssics» com cal.

Estudis literaris, temes valencians, assaigs... La sinopsi, ben mirat, resulta una mica basta. I no és que jo hagi escrit gaire cosa més: versos, i prou—versos, ai!, com tothom, i no vull amagar-los en l'inventari estipulat. M'hauria fet felicitat de cultivar també la novel·la, el drama, la metafísica, i en general, qualsevol altre gènere de literatura de ficció. Però no en sé. He hagut d'esmerçar-me en tasques més secundàries, com són el pamflet, el comentari periodístic, la divagació especulativa, la falsa monografia d'història cultural, l'examen de llibres d'altri. Amb tot, la divisió que ens proposem no acaba de ser precisa, ni exhaustiva. L'hauré de corregir, o d'eixamplar, amb el temps. Si més no, voldria encabir-hi, en secció a part, un bon grapat d'apunts que encara no han pogut eixir a la llum. Són reflexions, denúncies, arengues, confidències, d'indole predominantment «civil». Espero que, un dia o altre, els obstacles seran menors, i em serà possible de donar-los a la publicitat. En un sisè o setè volum, o com sigui. Ara m'acontento amb el programa indicat, vague i relatiu, però que potser facilitarà el maneig del conjunt.

I, com que l'avinentesa se'm brinda amb bondadosa obertura, l'aprofitaré per a imposar al total de la meua labor una unitat que, en el seu transcurs, no he aconseguit donar-li. En primer terme, quant a l'aspecte lingüístic. Per raons ben clares, he hagut d'escriure molt en castellà. Els diaris i les revistes on podia col·laborar no m'oferien cap alternativa: si n'exceptuem Serra d'Or i algunes publicacions de l'exili, el castellà hi era, i hi és, preceptiu. Dos o tres llibres d'encàrrec, que no podia eludir, comportaven la mateixa exigència. Sens dubte, hauria estat més just de reproduir ací aquests textos tal com van ser escrits. El bilingüisme literari, entre nosaltres, és un fet dolorós, però irreparablement fatal, avui. Ho és el meu, almenys. I disfressar-lo o sofisticar-lo seria traïr la realitat, i ocultar una amarga violència moral. Tanmateix, considerant-ho des d'un altre angle, tampoc no era decent de plegar-m'hi, ara que no tinc coaccions a sobre. El meu bilingüisme és involuntari. Jo sóc, he volgut ser-ho des del primer dia, un escriptor «en català», i res més que això. Cal ser conseqüents, doncs.

Portaré, doncs, la conseqüència fins a l'extrem de traduir tot el que inicialment va ser redactat i publicat en castellà. La traducció serà exactament traduc-

ció: no enganyaré ningú. L'escrit en castellà ha estat escrit—pensat—en castellà: pensat amb paraules castellaness, més o menys castisses, però castellaness. De més a més, hi he posat tota l'habilitat literària de què he estat capaç: aquell mínim de joc idiomàtic, sense el qual no hi ha «literatura». La traducció, em sembla, tindrà uns certs efectes deterioradors, perquè mai no trobem equivalències rigoroses entre una llengua i una altra. Però no m'alarma, aquest perill. El que compta és que això, tot això a què em refereixo, hauria d'haver estat escrit i publicat en català: un veí de Sueca no té altre idioma que li sigui genuí. Ho deixarem com dic: en traducció, unes vegades meua, d'altres amb l'ajut d'algun afectuós cirineu. Èticament, era preferible de fer-ho així. Que valgui, encara, com a acte d'afirmació, insistent, d'un propòsit que les peripècies històriques han fet malbé. El testimoniatge mira al dia de demà.

Un altre escull a salvar era el matís gramatical que la meua localització valenciana m'imposava, m'imposa. Hi ha una tradició regional de tendència diferencialista, dins la més ferma unitat catalana, que data de molt antic, i a la qual jo no podia, ni sabia, ni volia escapar. Aquest diferencialisme és, tot ben sospesat, i a nivell d'una escriptura asèptica—no lírica ni etnogràfica o pintoresca—com és la meua, qüestió de poques variants. Un paradigma morfològic parcialment distint del barceloní codificat per Fabra, i un modest repertori lèxic que ni el barcelonisme lingüístic més fanàtic no arribaria a condemnar com a impur: una misèria de discrepàncies. Alguns dels meus llibres, els publicats al País Valencià, tres o quatre editats a les Balears, i fins i tot un parell d'apareguts a Barcelona, van mantenir la tònica, no dialectal, però sí local—si puc fer aquesta distinció—, valenciana. D'altres, encara, sortits igualment a València, a Palma o a Barcelona, eren fabristes d'estricta observança: la majoria. La duplicitat, ací, ja no tenia sentit. Ho he homogeneïtzat tot: ho he fabritzat, si se'm tolera el verb.

Sempre he estat partidari d'un ús gramatical únic i exclusiu. El del senyor Fabra, que al cel sia. Fabra ens va dotar, a tots els catalanoparlants, d'un mòdul lingüístic admirablement amanós. Els meus primers impresos, que són del 1945 o del 1946, ja donen fe d'aquesta convicció. Però les determinants socials en què he hagut de moure'm, molt complexes, m'han decantat, i continuen decantant-me en ocasions, a militar tímidament en el particularisme lingüístic valencià. Cada vegada menys, per cert. I arribat a preparar aquestes Obres Completes, he decidit deixar-lo de banda. Les concessions particularistes són, o em semblen, plausibles en la mesura que resulten eficients—entranyables, suggestives—de cara a un públic que, per herència de segles, i sense cap contrapès pedagògic, comparteix uns prejudicis emotius impossibles de desdenyar. Aquests prejudicis, no hi ha hagut manera humana d'esvair-los, encara: cal tenir-los en compte, i rectificar-los de mica en mica. En algunes edicions corrents, m'hi he sotmès.

En la present, però, no calia. He fet els màxims esforços perquè el meu llenguatge sigui «normal».

Corro el risc, ja ho sé, que alguns dels meus paisans m'ho reprotxin, com m'ho han reprotxat més d'un cop. M'acusaran de velleïtats «barcelonines». Ho lamento. M'he negat sempre a discutir legitimismes gramaticals: que sigui més «pur» un vocable, un gir o una conjugació del Maestrat, de la Cerdanya, de Menorca, que no pas un altre de Tortosa, de la Marina o d'on es vulgui—Barcelona i València incloses. Aquest esport no m'atreu. Sóc fill de carlí, i m'he criat amb plena consciència de la inanitat dels legitimismes: no en descarto els lingüístics. La llengua literària, la fan els escriptors, i el català modern, l'han fet els escriptors «barcelonins». Podríem dir, i tot, que l'han fet els «barcelonins» amb una notòria indiferència respecte a la possibilitat de tenir lectors a Elx, a Maó o a la mateixa Tortosa. Però això és un altre assumpte, que no hem de debatre ací. De tota manera, Pompeu Fabra havia traçat les línies mestres d'una solució universalment acatable en tota l'àrea idiomàtica. A partir d'ella, tornava a ser factible d'escriure «en català» des de Sueca. Fabra en mà, he volgut escriure com un valencià del segle xx hauria d'escriure.

Una altra mena d'informació lingüística que vull imprimir als meus papers, en aquestes Obres Completes afecta a detalls més de segon ordre. Són qüestionetes que la major part dels literats catalans d'avui, començant pels de Barcelona, tenim entravessades, i que ens han fet vacil·lar molt sovint. ¿Escriurem «ésser»—infinitiu—o bé «ser»? ¿Mantindrem el «llur», o no? ¿I què me'n dieu, de l'«hom», de l'«àdhuc», del «quelcom»? ¿I...? Minúcies, si es vol, però emprenyadores. No era fàcil de decidir-s'hi. Les meves opinions personals sobre aquests particulars han evolucionat, amb els anys, i el rastre de l'evolució es deixava notar en els meus escrits. De mica en mica, he tendit a acostar-me a les fórmules de caràcter més planer i més elàstic. Potser no són les millors, ni sempre les que preconitza l'Institut. Però les he cregudes oportunes, i actualment les practico tant com em toleren practicar-les. A efectes de l'edició ara en marxa, m'ha semblat que era necessari d'establir-hi o de restablir-hi la meua versió última. Hi he reduït, doncs, les formes massa divergents.

No en tots els casos les petites incongruències de llengua procedien dels meus dubtes o de les meves rectificacions. A l'hora de publicar llibres, he hagut de subjectar-me al criteri que, en cada cas, sustentava el corrector de gramàtica llogat per l'editor. I així, m'han atribuït «llurs» que mai no he escrit, o me n'han tret quan encara n'escrivia; o tal castellanisme que jo trobo tolerable, me'l transmutaven en un gloriós mot paralític; o fins i tot paraules dades i beneïdes pel diccionari de Fabra, les substituïen per sinònims gratuïts. Poques vegades m'he enfrontat amb els correctors, sobretot, per comoditat. Els he deixat fer. Tampoc

no tenia dret a queixar-me'n. Perquè, si moltes esmenes d'ells em semblaven impugnables, improcedents o banals, n'hi havia moltes més que eren palmàriament enraonades. No podíem passar-nos d'una policia de l'idioma, en aquests temps caòtics, i els correctors l'han exercida amb discreció, o amb bastant discreció. El marge de disconformitat que m'atreveixo a manifestar, miraré de salvar-lo, doncs. No podré fer-ho punt per punt, però sí en els llocs més aparatosos.

I, finalment, hi ha una altra eventualitat de restauració dels textos originals, que pretenc explotar. Em refereixo a si serà possible de recompondre les mutilacions infligides pels mecanismes de vigilància bibliogràfica a què hem estat subjectes, en aquest país, durant una llarga etapa. Mutilacions, no eufemismes ni circumloquis. Els eufemismes i els circumloquis són un ingredient de la literatura que hem hagut de fer. La gent de la meva generació—excepcions a part—no ha conegut un altre clima, i potser mai no sabrem escriure amb plena desimboltura per falta d'hàbit. La nostra ploma s'ha acostumat als sobreentesos, a les insinuacions laterals, a les ambigüitats, i ens costarà molt de desempallegar-nos-en. El nostre estil en resta condicionat... Però, damunt d'això, hi havia el dictamen decisorí, que ordenava llum verd o llum vermell, segons com. Diuen que ara han canviat els aires. Si és cert, algunes de les fractures produïdes pel zel burocràtic podran ser arranjades. Veurem si arribarem a tant. La temptativa s'orientarà a restituir als papers la seva integritat originària.

En els volums amb què inaugurem l'aventura d'aquestes Obres Completes, no hi haurà cap problema em penso. Tots, o gairebé tots els escrits que els constituïran, van publicar-se, en un principi, amb les aprovacions pertinents. Els diversos editors responsables en deuen tenir els comprovants, i és un fet que han circulat sense entrebancs. Si algun fragment apareix ací, que no figurava en l'edició primera, l'exclusió fou deguda, en aquell moment, a la conveniència particular del mateix editor, i també m'agrada de recuperar aquesta altra llibertat, gràcies a la qual podré arrodonir un parell de pàgines esguerrades. En els volums successius, per contra, hi haurà uns pocs passatges que, llavors de la seva publicació inicial, no van obtenir el vist-i-plau dels funcionaris del sector. En el fons, eren passatges inofensius, candorosos, que encara no acabo de comprendre com aconseguiren concitar-se la sanció. Vull suposar que, avui, ja no hi trobarien tants inconvenients. Tindrem ocasió de verificar-ho. Ara com ara, no hi tinc res més a dir. Aquestes ratlles no volen ser sinó una puntualització informativa, preliminar. Jo la devia al lector, i ja està acomplida.

JOAN FUSTER
S., 11 de juny del 1967

ÍNDEX GENERAL

INTRODUCCIÓ, per A.F. i J.P., 7

SUMARI, 13

TRES INTRODUCCIONS, 15.

I. Al volum I de les *Obres completes* (1968), 17. • II. Al volum IV de les *Obres completes* (1975), 26. • III. Al volum VI de les *Obres completes* (1991), 29.

LA POESIA CATALANA, 33.

VOLUM I, 35.

Llengua i orígens, 35. • Ramon Llull, 42. • Entre Tolosa i Barcelona, 48. • La narració i la sàtira, 54. • El Renaixement, 66. • Ausiàs March, 73. • Joan Roís de Corella, 81. • La Decadència, 89.

VOLUM II, 99.

Romanticisme i Renaixença, 99. • Jacint Verdaguer, 110. • Joan Maragall, 118. • L'Escolamallorquina, 127. • Els poetes valencians, 141. • El Nou-cents i el Noucentisme, 148. • La nova plenitud, 163. • Carles Riba, 176. • Últimes promocions, 182.

LECTURA DE RAMON MUNTANER, 189.

L'ORATÒRIA DE SANT VICENT FERRER, 215.

Els sermons i els sermonaris, 217. • Fins i principis de la predicació, 236.
• L'auditori i els mitjans de persuadir-lo, 255. • Estructura i expressió en
els sermons, 289. • Condicions del predicador, 299.

AUSIÀS MARCH, 311.

Vigència d'Ausiàs March, 313. • Ausiàs March, el ben enamorat, 338.
• Divagació entorn del *Cant Espiritual* d'Ausiàs Marc, 366.

CONSIDERACIONS SOBRE EL *TIRANT*, 383.

SOR ISABEL I JAUME ROIG, 401.

EL MÓN LITERARI DE SOR ISABEL DE VILLENA, 403.

Realisme i fantasia en Isabel de Villena, 403. • Sor Isabel, escriptora
aristocràtica, 410. • El «*Vita Christi*», obra de dona, 414.

JAUME ROIG I SOR ISABEL DE VILLENA, 418.

LECTURA DE ROÍS DE CORELLA, 447.

LLIBRES I PROBLEMES DEL RENAIXEMENT, 471.

PARAULES DE PRECAUCIÓ, 473.

JOAN LLUÍS VIVES I VALÈNCIA, 1528, 475.

1, 475. • 2, 480. • 3, 486. • 4, 491. • 5, 496. • *Excursus*, 497.

NOTES SOBRE EL «LLEMOÍ» A LA VALÈNCIA DEL SEGLE XVI, 503.
I, 503. • II, 507. • III, 511. • IV, 515. • Addenda, 518.

LECTURES D'AUSIÀS MARC EN LA VALÈNCIA DEL SEGLE XVI, 520.
1, 520. • 2, 524. • 3, 529. • 4, 533. • 5, 537. • 6, 541. • 7, 546.

EL CANÇONER *FLOR D'ENAMORATS* DE JOAN TIMONEDA, 550.

Fortuna i contingut de l'obra, 552. • Participació de Joan Timoneda, 562. • Novetat i tradició, 573. • Bibliografia, 581.

SOBRE UN PASSATGE DE MONTAIGNE, 584.

1, 584. • 2, 585. • 3, 586. • 4, 586. • 5, 587. • 6, 588. • 7, 588. • 8, 589. • 9, 590. • 10, 591. • 11, 592. • 12, 593. • Complement, 593.

LES CONSTITUCIONS DEL CONVENT DE SANT JOSEP, 595.

«Decadència» i «castellanització», 602. • Llengua i església al País Valencià en el segle XVI: «les reformes» dels mendicants, 612. • El convent de Sant Josep, 621.

POETES, MORISCOS I CAPELLANS, 629.

1. LECTORS I ESCRIPTORS EN LA VALÈNCIA DEL SEGLE XV, 631.

Els nous lectors, 631. • La gent de València, 642. • Literatura i classe, 649. • Les amistats literàries, 661. • Els certàmens, 668. • Llengua i literatura, 676.

2. LA LLENGUA DELS MORISCOS, 687.

Un esquema demogràfic, 687. • Problemes de convivència, 689. • La crisi de les Germanies, 692. • Els moriscos, «minoria nacional», 695. • La llengua dels moriscos, 699. • «El remedio de la predicación», 705. • Les opinions del doctor Estevan, 709. • La lluita contra l'algaravia, 712.

3. LA VALÈNCIA DEL SEGLE XVII A TRAVÉS D'UN
DIETARISTA ECLESIASTIC, 716.

Història, dada i opinió, 716. • Un segle excitat, 723. • Problemes valencians, 733. • Professió de fe, 749. • Un veí implacable, 758. • «La bufa del bou, tot aire», 765.

HERETGIES, REVOLTES I SERMONS, 773.

INTRODUCCIÓ, 775.

ENTRE LA GRAMÀTICA I LA FE, 777.

1. Qüestió d'exàmens, 777. • 2. Sobre el llatí i els seus usos, 788. • 3. El doctor Joan Salaya, 797. • 4. Nòmina d'erasmistes, 808.

DE LES GERMANIES I ELS AGERMANATS, 831.

1. Una revolució a punt, 831. • 2. El «republicanisme» de Francesc Eiximenis, 837. • 3. Contra els moros, 840. • 4. Els jueus i un messies, 844. • 5. Doctrina de l'Encobert, 854. • 6. Art de castigar els vençuts, 859.

NOTES (INFORMALS) SOBRE SERMONS, 872.

1. Confusions de llengua, 872. • 2. Parlar a València (com «Mourir à Madrid»), 877. • 3. Episodis que cal retenir, 883. • 4. Bisbes i polèmiques, 887. • 5. Més detalls curiosos, 894. • 6. Concilis per a la Tarracnense, 900. • 7. Un frare de Dénia, 904. • 8. Què passava al Rosselló, 914.

DECADÈNCIA I CASTELLANITZACIÓ, 917.

CATALÀ I CASTELLÀ ENTRE ELS VALENCIANS
DE LA ILLUSTRACIÓ, 931.

LA DECADÈNCIA AL PAÍS VALENCIÀ, 949.

PRÒLEG, 951

I. ALGUNES PUNTUALITZACIONS A LA CRONOLOGIA DE
«LA DECADÈNCIA», 953.

2. PLANTEJAMENTS HISTÒRICS DEL TEATRE VALENCIÀ, 969.
1, 969. • 2, 974. • 3, 988. • 4, 994. • 5, 1007. • 6, 1016. • 7, 1024. •
8, 1031. • Addenda, 1040.

3. PROSA I LECTURA ENTRE ELS VALENCIANS DE
«LA DECADÈNCIA», 1042.

1, 1042. • 2, 1044. • 3, 1049. • 4, 1052. • 5, 1054. • 6, 1057. • 7, 1060.
• 8, 1062. • 9, 1063. • 10, 1065. • 11, 1067.

4. LLENGUA I LITERATURA AL PAÍS VALENCIÀ EN EL PRIMER
TERÇ DEL SEGLE XIX, 1069.

APÈNDIX, 1086

Mes s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc, de Vicent Branchat y Alfonso, 1086.

EL BANDOLERISME CATALÀ, 1111.

LA LLEGENDA, 1113.

I. El bandolerisme en la literatura, 1113. • II. Visió popular dels bandolers, 1132. • III. Repercussions literàries dels grans bandolers, 1150. • IV. Les interpretacions romàntiques, 1198. • Addenda, 1210.

EL MITE LITERARI DE SERRALLONGA, 1213.

1. Esquema d'un bandoler català del barroc, 1215. • 2. «El catalán Serrallonga», 1234. • 3. El Serrallonga popular, 1258. • 4. Serrallonga, heroi romàntic, 1280. • 5. Final d'una llegenda, 1299.

APÈNDIX

NOTES EXPLICATIVES I MATERIALS COMPLEMENTARIS
per Antoni Furió i Josep Palàcios

Introducció, 1309. • Procedència dels textos d'aquest quart volum disposats per ordre cronològic dels autors i dels temes tractats, 1311. • Notes a l'edició, 1315.